

HIERONIM ZE STRYDONU

Listy IV
(116-130)

Opracowanie na podstawie tłumaczenia ks. Jana Czuja
Monika Ożóg

Tekst łaciński przygotował
Henryk Pietras SJ

Wydawnictwo WAM
2011

© Wydawnictwo WAM, 2011

Redakcja naukowa
Prof. dr hab. Henryk Pietras SJ

Projekt okładki
Andrzej Sochacki

ISBN 978-83-7767-028-6

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 62 93 200 • faks 12 42 95 003
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl
www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY
tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 43 03 210
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA INTERNETOWA
tel. 12 62 93 260, 12 62 93 446-447
faks 12 62 93 261
e.wydawnictwowam.pl

Drukarnia COLONEL • Kraków

SKRÓTY BIBLIJNE

Vetus Testamentum

Gen	–	Liber Genesis (Księga Rodzaju)
Ex	–	Liber Exodus (Księga Wyjścia)
Lv	–	Liber Leviticus (Księga Kapłańska)
Nm	–	Liber Numeri (Księga Liczb)
Dt	–	Liber Deuteronomii (Księga Powtórzonego Prawa)
Ios	–	Liber Iosue (Księga Jozuego)
Idc	–	Liber Iudicum (Księga Sędziów)
Rt	–	Liber Ruth (Księga Rut)
1 Sam	–	Liber I Samuelis (1 Księga Samuela)
2 Sam	–	Liber II Samuelis (2 Księga Samuela)
1 Reg	–	Liber I Regum (1 Księga Królewska)
2 Reg	–	Liber II Regum (2 Księga Królewska)
1 Par	–	Liber I Paralipomenon (1 Księga Kronik)
2 Par	–	Liber II Paralipomenon (2 Księga Kronik)
Esd	–	Liber Esdrae (Księga Ezdrasza)
Ne	–	Liber Nehemiae (Księga Nehemiasza)
Tob	–	Liber Thobis (Księga Tobiasza)
Idt	–	Liber Iudith (Księga Judyty)
Est	–	Liber Esther (Księga Estery)
Iob	–	Liber Iob (Księga Hioba)
Ps	–	Liber Psalmorum (Księga Psalmów)
Prv	–	Liber Proverbiorum (Księga Przysłów)
Eccle	–	Liber Ecclesiastes (Księga Koheleta)
Ct	–	Canticum Canticorum (Pieśń nad pieśniami)
Sap	–	Liber Sapientiae (Księga Mądrości)
Sir	–	Liber Ecclesiasticus (Księga Syracha)
Is	–	Liber Isaiae (Księga Izajasza)
Ier	–	Liber Ieremiae (Księga Jeremiasza)
Lam	–	Lamentationes (Lamentacje)
Bar	–	Liber Baruch (Księga Barucha)
Ez	–	Prophetia Ezechielis (Księga Ezechiela)
Dn	–	Prophetia Danielis (Księga Daniela)
Os	–	Prophetia Osee (Księga Ozeasza)
Ioel	–	Prophetia Ioel (Księga Joela)

Am	–	Prophetia Amos (Księga Amosa)
Abd	–	Prophetia Abdiae (Księga Abdiasza)
Ion	–	Prophetia Ionae (Księga Jonasza)
Mich	–	Prophetia Michaeae (Księga Micheasza)
Nah	–	Prophetia Nahum (Księga Nahuma)
Hab	–	Prophetia Habacuc (Księga Habakuka)
Soph	–	Prophetia Sophoniae (Księga Sofoniasza)
Ag	–	Prophetia Aggaei (Księga Aggeusza)
Zach	–	Prophetia Zachariae (Księga Zachariasza)
Mal	–	Prophetia Malachiae (Księga Malachiasza)
1 Mac	–	Liber I Maccabaeorum (1 Księga Machabejska)
2 Mac	–	Liber II Maccabaeorum (2 Księga Machabejska)

Novum Testamentum

Mt	–	Evangelium secundum Matthaeum (Ew. wg św. Mateusza)
Mc	–	Evangelium secundum Marcum (Ew. wg św. Marka)
Lc	–	Evangelium secundum Lucam (Ew. wg św. Łukasza)
Io	–	Evangelium secundum Ioannem (Ew. wg św. Jana)
Act	–	Actus Apostolorum (Dzieje Apostolskie)
Rom	–	Epistula ad Romanos (List do Rzymian)
1 Cor	–	Epistula ad Corinthios I (1 List do Koryntian)
2 Cor	–	Epistula ad Corinthios II (2 List do Koryntian)
Gal	–	Epistula ad Galatos (List do Galatów)
Eph	–	Epistula ad Ephesios (List do Efezjan)
Phil	–	Epistula ad Philippenses (List do Filipian)
Col	–	Epistula ad Colossenses (List do Kolosan)
1 Thess	–	Epistula ad Thessalonicenses I (1 List do Tesaloniczan)
2 Thess	–	Epistula ad Thessalonicenses II (2 List do Tesaloniczan)
1 Tim	–	Epistula ad Timotheum I (1 List do Tymoteusza)
2 Tim	–	Epistula ad Timotheum II (2 List do Tymoteusza)
Tit	–	Epistula ad Titum (List do Tytusa)
Phlm	–	Epistula ad Philemonem (List do Filemona)
Heb	–	Epistula ad Hebraeos (List do Hebrajczyków)
Iac	–	Epistula Iacobi (List św. Jakuba)
1 Pe	–	Epistula Petri I (1 List św. Piotra)
2 Pe	–	Epistula Petri II (2 List św. Piotra)
1 Io	–	Epistula Ioannis I (1 List św. Jana)
2 Io	–	Epistula Ioannis II (2 List św. Jana)
3 Io	–	Epistula Ioannis II (3 List św. Jana)
Ids	–	Epistula Iudae (List św. Judy)
Apc	–	Apocalypsis Ioannis (Apokalipsa św. Jana)

Inne

a.	—	annum (rok)
add.	—	addidit (dodał)
c.	—	canon, constitutio (kanon, konstytucja)
ca.	—	circa (około)
cap.	—	capitulum (rozdział)
cf.	—	confer (porównaj)
com.	—	commentarius
cor.	—	correxit (poprawił)
del.	—	delevit (usunął)
ed.	—	editio, editor (wydanie, wydawca)
ep.	—	episcopus (biskup)
epist.	—	epistula (list)
num.	—	numerus (numer)
om.	—	omittit (pomiął)
s	—	sequens, sequentes (następny)
scripsit	—	dopisał wydawca
◇	—	litery lub słowa dołożone do tekstu przez wydawcę
[]	—	słowa dołożone dla lepszego zrozumienia tekstu
****	—	ubytki w tekście

Listy IV

(116-130)

EPISTOLA CXVI¹ AUGUSTINI AD HIERONYMUM.

Respondet accuratius epistolis Hieronymi, 105. 112. et 115. de interpretatione loci Epistolae ad Galatos, confirmans quod Petrus merito veraciterque reprehensus fuerit a Paulo. Caeterum deprecatur veniam, si dictis forte incautioribus Hieronymi animum offenderit, excusans, quod nulla sua culpa per multorum manus obambularit epistola, priusquam ad eum, cui scripta erat, perveniret.

Domino dilectissimo et in Christi visceribus honorando, Sancto Fratri et Compresbytero Hieronymo, Augustinus in Domino salutem.

1. Iampridem caritati tuae prolixam epistolam misi², respondens illi tuae, quam per sanctum filium tuum Asterium³, nunc iam non solum fratrem, verum etiam collegam meum, misisse te recolis. Quae utrum in manus tuas pervenire meruerit, adhuc nescio⁴, nisi quod per fratrem sincerissimum Firmum⁵ scribis si ille qui te primum gladio petiit, stylo repulsus est; ut sit humanitatis meae atque iustitiae, accusantem reprehendere, non respondentem. Hoc solo tenuissimo indicio utcumque conicio, legisse te illam epistolam meam. In ea quippe deploravi tantam inter vos exstisse discordiam, de quorum tanta amicitia, quaquaversum eam fama diffuderat, caritas fraterna gaudebat. Quod non feci reprehendendo in aliquo germanitatem tuam, cuius in ea re aliquam culpam me cognovisse, non ausus sum dicere: sed dolendo humanam miseriam, cuius in amicitiiis mutua caritate retinendis, quantalibet illa sit, incerta permansio est.

Verum illud malueram tuis nosse rescriptis, utrum mihi veniam, quam poposceram, dederis. Quod apertius mihi intimari cupio, quamvis hilarior quidam vultus litterarum tuarum, etiam hoc me impetrasse significare videatur: si tamen post lectam illam missae sunt; quod in eis minime apparet.

2. Petis, vel potius fiducia caritatis iubes, ut in Scripturarum campo sine nostro invicem dolore ludamus. Equidem quantum ad me attinet, serio nos

¹ Hippona 404/405 rok.

² Cf. *List* 110.

³ Cf. *List* 102, 1; 103, 1. Asteriusz był subdiakonem, który w 403 roku wyruszał w drogę do północnej Afryki.

LIST 116¹ AUGUSTYNA DO HIERONIMA

Treść: Odpowiada szczegółowo na listy Hieronima: sto piąty, sto dwunasty i sto piętnasty w sprawie wykładu listu do Galatów stwierdzający, że Paweł słusznie zganil Piotra. Przeprasza za niezbyt oględne wyrażenia i usprawiedliwia się, że bez jego winy list trafił do obcych rąk, zanim dotarł do Hieronima.

Najukochańszemu i czcigodnemu Panu w sercu Chrystusa, Świętemu Bratu i Współprzezbiterowi Hieronimowi – Augustyn pozdrowienie w Panu.

1. Już wcześniej wysłałem do ciebie długi list² odpowiadając na tamten twój list, który – jak sobie przypominasz – przysłałeś przez świętego syna swego Asteriusza³, obecnie już nie tylko brata, lecz także mojego kolegę. Nie wiem dotychczas, czy doszedł on do twoich rąk⁴. Wiem tylko to, co piszesz przez szlachetnego brata Firmusa⁵, że jeśli odparłeś piórem tego, który cię pierwszy zaatakował mieczem, to ja powinienem okazać się ludzkim i sprawiedliwym ganiąc raczej oskarżającego niż broniącego się. Na podstawie tej jedynej, zresztą bardzo słabej wskazówki wnioskuje, że czytałeś mój list. W nim bowiem wyrażałem żal, że powstała między wami tak wielka niezgoda. A tak się cieszyło moje braterskie serce, kiedy łączyła was wielka, znana wszędzie przyjaźń. Wyrażałem żal nie dlatego, żeby cię ganić; nie śmiałybym bowiem powiedzieć, że się przekonałem o jakiejś twojej winie w tym względzie. Uczyniłem to raczej ubolewając nad nędzą ludzką, która sprawia, że nawet największa wzajemna miłość nie zawsze zapewnia trwałość przyjaźni.

Pragnąlbym dowiedzieć się, czy udzieliłeś mi przebaczenia, o które cię prosiłem. Chciałbym, żebyś mi wyraźniej o tym napisał, chociaż pogodniejszy nastrój twego listu zdaje się świadczyć o tym, że mi przebaczyłeś. Nie mogę jednak z tego listu wywnioskować, czy wysłałeś go po przeczytaniu tamtego.

2. Prosisz, a raczej ufny w miłość żądasz, abyśmy spędzali miło czas nad Pismem Świętym nie sprawiając sobie wzajemnie przykrości. Co do

⁴ Cf. List 115.

⁵ Cf. List 106, 2; 115, 1.

ista, quam ludo agere mallem¹. Quod si hoc verbum tibi propter facilitatem ponere placuit, ego fateor maius aliquid ex peto a benignitate virium tuarum, prudentiaque tam docta, et otiosa, annosa, studiosa, ingeniosa diligentia; haec tibi non tantum donante, verum etiam dictante Spiritu Sancto, ut in magnis et laboriosis quaestionibus, non tanquam ludentem in campo Scripturarum, sed in montibus anhelantem adiuves.

Si autem propter hilaritatem, quam esse inter carissimos disserentes decet, putasti dicendum esse, ludamus: sive illud apertum et planum sit, unde colloquimur, sive arduum atque difficile, hoc ipsum edoce, obsecro te, quonam modo assequi valeamus: ut cum forte aliquid nos movet, quod nobis, et si non cautius attendentibus, certe tardius intelligentibus non probatum est: et quid nobis videatur contra conamur asserere, si hoc aliquanto securiore libertate dicamus, non incidamus in suspicionem puerilis iactantiae, quasi nostro nomini famam, viros illustres accusando quaeramus. Si autem aliquid asperum refellendi necessitate depromptum fuerit, quo tolerabile fiat, leniore circumfundamus eloquio, ne litum melle gladium stringere iudicemur. Nisi forte ille modus est, quo utrumque hoc vitium, vel vitii suspicionem caveamus, si cum doctiore amico sic disputemus, ut quidquid dixerit, necesse sit approbare; nec quaerendi saltem causa, liceat aliquantulum reluctari.

3. Tum vero sine ullo timore offensionis tanquam in campo luditur; sed mirum si nobis non illuditur. Ego enim fateor caritati tuae solis eis Scripturarum libris, qui iam Canonici appellantur, didici hunc timorem honoremque deferre, ut nullum eorum auctorem scribendo aliquid errasse firmissime credam. At si aliquid in eis offendero litteris, quod videatur contrarium veritati, nihil aliud quam vel mendosum esse codicem, vel interpretem non assecutum esse quod dictum est, vel me minime intellexisse, non ambigam. Alios autem ita lego, ut quantalibet sanctitate doctrinaque praepolleant, non ideo verum putem, quia ipsi ita senserunt; sed quia mihi vel per illos auctores Canonicos, vel probabili ratione, quod a vero non abhorreat, persuadere potuerunt. Nec te, mi frater, sentire aliquid aliter existimo: prorsus, inquam, non te arbitror, sic legi tuos libros velle, tanquam prophetarum vel apostolorum: de quorum scriptis quod omni errore careant dubitare nefarium est.

¹ Cf. *List* 115.

mnie, wolałbym, żebyśmy pracowali nad Pismem Świętym raczej poważnie, nie dla rozrywki¹. Przypuszczam, że użyłeś tego wyrazu dla ułatwienia sprawy. Ja – przyznaję – czegoś więcej wymagam od ciebie znając twoje wielkie zdolności, inteligencję, wykształcenie nabyte w ciągu wielu lat studiów i pracy naukowej i zadziwiającą dokładność. Duch Święty nie tylko ci to wszystko daje, ale także dyktuje, abyś mnie wspierał w ważnych i trudnych kwestiach, nie wtedy, gdy nad Pismem Świętym szukam miłego spędzenia czasu, lecz kiedy się męczę jak wędrowiec z trudem oddychający w górach.

Uważałeś, że dla utrzymania pogodnego nastroju w dyskusjach prowadzonych przez przyjaciół należało użyć wyrażenia: spędzajmy miło czas bez względu na to, czy temat naszej rozmowy jest jasny i wyraźny, czy zawiły i trudny. Poucz – proszę cię – w jaki sposób moglibyśmy to osiągnąć, żeby nas nie podejrzewano, że z dziecinną pychą szukamy sławy dla naszego imienia przez oskarżanie sławnych mężów. Zdarzyć się to może, kiedy nas zajmuje coś, co jest dla nas niejasne, nawet nie wskutek braku starannej naszej uwagi, lecz tego, że zbyt powoli przenika do naszej świadomości, albo kiedy usiłujemy narzucić swoje zdanie, a czynimy to ze zbyt swobodną pewnością. Jeżeli zaś musimy dla odparcia zarzutów dać jakąś przykrą odpowiedź, a staramy się użyć niezbyt ostrych słów, mówią o nas, że miecz smarujemy miodem. A może, aby uniknąć obu tych błędów lub podejrzania o nie, mamy z bardziej uczonym przyjacielem rozprawiać w ten sposób, żeby pochwalać, cokolwiek on powie, i nawet pytając w niczym mu się nie przeciwstawiać?

3. Wtedy istotnie spędza się miło czas, jak gdyby na polu, bez żadnej obawy, że ktoś może być obrażony, ale dziwić się trzeba, jeśli wówczas nikt z nas nie żartuje. Wyznam ci bowiem, że nauczyłem się takim szacunkiem i czcią otaczać księgi Pisma Świętego zaliczone do Kanonu, że najmocniej wierzę, że żaden z ich autorów pisząc w niczym się nie pomylił. Jeśli zaś natknę się w nich na coś, co wydawałoby się niezgodne z prawdą, to nie będę się wahał przypuszczać, że albo kodeks jest błędny, albo tłumacz nie pojął treści tekstu, albo ja nie zrozumiałem. Innych zaś autorów tak czytam, że chociażby odznaczeni się świętością i erudycją, nie dlatego uważam coś za prawdę, że oni tak myśleli, lecz dlatego, że potrafili mnie przekonać czy to na podstawie autorów kanonicznych, czy przez podanie jakiegoś wiarygodnego rozumowego uzasadnienia, że dana myśl nie odbiega od prawdy. Sądzę, że i ty, mój bracie tak samo myślisz; powiem wprost: nie przypuszczam, abyś chciał, żeby książki twoje czytano tak, jak pisma proroków i apostołów; o nich bowiem nie godzi się wątpić, że są wolne od błędu. Niech to będzie dalekie od pobożnej pokory i prawdziwego twojego sądu

Absit hoc a pia humilitate, et veraci de temetipso cogitatione, qua nisi esses praeditus, non utique diceres, *utinam mereremur complexus tuos, et collatione mutua vel doceremus aliqua, vel disceremus*¹.

4. Quod si teipsum consideratione vitae ac morum tuorum, non simulate, nec fallaciter dixisse credo: quanto magis aequum est me credere apostolum Paulum non aliud sensisse quam scripserit, ubi ait de Petro et Barnaba: *Cum viderem quia non recte ingrediuntur ad veritatem Evangelii, dixi Petro coram omnibus: si tu cum sis Iudaeus, gentiliter et non iudaice vivis, quomodo gentes cogis iudaizare?*² De quo enim certus sim, quod me scribendo vel loquendo non fallat, si fallebat apostolus filios suos, quos iterum parturiebat, donec in eis Christus³, id est, veritas formaretur. Quibus cum praemisisset, dicens: *Quae autem scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior*⁴, non tamen veraciter scribebat, sed nescio qua dispensatoria simulatione fallebat, vidisse se Petrum et Barnabam non recte ad Evangelii veritatem ingredientem, ac Petro in faciem restitisse, non ob aliud nisi quod gentes cogeret iudaizare.

5. At enim satius est credere apostolum Paulum aliquid non vere scripsisse, quam apostolum Petrum non recte aliquid egisse. Hoc si ita est, dicamus (quod absit) satius esse credere mentiri Evangelium, quam negatum esse a Petro Christum⁵: et mentiri Regnorum librum, quam tantum prophetam a Domino Deo tam excellenter electum, et in concupiscenda atque abducenda uxore aliena commisisse adulterium, et in marito eius necando, tam horrendum homicidium⁶. Imo vero sanctam Scripturam in summo, et coelesti auctoritatis culmine collocatam, de veritate eius certus ac securus legam: et in ea homines vel approbatos, vel emendatos, vel damnatos veraciter discam, potius quam, facta humana dum in quibusdam laudabilis excellentiae personis aliquando credere timeo reprehendenda, ipsa divina eloquia mihi sint ubique suspecta.

¹ Cf. *List* 102, 2.

² Gal 2, 14.

³ Cf. Gal 4, 19.

o sobie samym. Gdybyś tych cech nie posiadał, nie mówiłbyś oczywiście: *Obym zasłużył na twoje uściski i przez wzajemną rozmowę albo obaj byśmy się czegoś nauczyli, albo nad tym dyskutowali*¹.

4. Jeżeli więc wierzę, że ty sam zastanawiając się nad swoim życiem i obyczajem powiedziałeś to szczerze i zgodnie z prawdą, to o ile słuszniej powinienem wierzyć, że apostoł Paweł istotnie czuł tak jak pisał, gdy mówił o Piotrze i Barnabie: *Ale gdy ujrzałem, że nie postępowali szczerze według prawdy Ewangelii, rzekłem do Piotra wobec wszystkich: Jeżeli ty będąc Żydem żyjesz zwyczajem pogan, a nie Żydów, jak możesz zmuszać pogan, by żyli obyczajem Żydów?*² O kim bowiem mogę mieć pewność, że nie zwodzi mnie pisząc lub mówiąc, jeśli apostoł zwodził synów swoich, których na nowo rodził w boleści, dopóki nie odtworzył się w nich obraz Chrystusa³, to jest Prawdy. Nie było więc zgodne z prawdą to, co mówił przedtem w przysłanym do nich liście: *A to, co wam piszę, Bóg świadkiem, że nie kłamię*⁴. Z jakąś niezwykłą obłudą oszukiwał, że widział, że Piotr i Barnaba nie postępują szczerze według prawdy Ewangelii, i że sprzeciwił się w oczy Piotrowi właśnie dlatego, że zmuszał on pogan do przyjmowania zwyczajów żydowskich.

5. A może należy raczej przypuszczać, że apostoł Paweł napisał coś niezgodnego z prawdą, niż że apostoł Piotr postąpił w czymś niewłaściwie? Lepiej byłoby wobec tego również wierzyć – co niech będzie od nas dalekie – że Ewangelia kłamie, niż że Piotr zaparł się Chrystusa⁵; że raczej kłamie Księga Królewska, niż że wielki i w tak szczególny sposób przez Pana wybrany prorok popełnił cudzołóstwo pożądając i uprowadzając cudzą żonę i dopuścił się potwornego mężobójstwa mordując jej męża⁶. Ja jednak będę czytał Pismo Święte wyniesione na najwyższy szczyt niebieskiej powagi mając całkowitą pewność, że zawiera ono prawdę, i żywiąc głębokie przekonanie, że jeśli kogoś chwali, strofuje czy potępia, to zawsze ma słuszność. Gdybym bowiem obawiał się przypuszczać, że u niektórych znakomitych osób zasługuje coś na naganę, to same obietnice Boże budziłyby również we mnie wszędzie podejrzenia.

⁴ Gal 1, 20.

⁵ Cf. Mt 26, 69.

⁶ Cf. 2 Sam 11, 2-17.

6. Manichaei¹ plurima divinarum Scripturarum, quibus eorum nefarius error clarissima sententiarum perspicuitate convincitur, quia in alium sensum detorquere non possunt, falsa esse contendunt: ita tamen ut eandem falsitatem non scribentibus apostolis tribuant, sed nescio quibus codicum corruptoribus: Quod tamen quia nec pluribus sive antiquioribus exemplaribus, nec praecedentis linguae auctoritate, unde Latini libri interpretati sunt, probare aliquando potuerunt, notissima omnibus veritate superati confusique discedunt. Itane non intelligit prudentia sancta tua, quanta malitiae illorum pateat occasio, si non ab aliis apostolicas litteras esse falsatas, sed ipsos apostolos falsa scripsisse dicamus?

7. *Non est, inquis, credibile, hoc in Petro Paulum, quod ipse Paulus fecerat*², arguisse. Non nunc inquiero quid fecerit, sed quid scripserit quaero. Hoc ad quaestionem quam suscepi maxime pertinet; ut veritas divinarum Scripturarum ad nostram fidem aedificandam memoriae commendata, non a quibuslibet, sed ab ipsis apostolis, ac per hoc in Canonicum auctoritatis culmen recepta, ex omni parte verax atque indubitanda persistat. Nam si hoc fecit Petrus quod facere debuit, mentitus est Paulus, quod eum viderit non recta ingredientem ad veritatem Evangelii. Quisquis enim hoc facit quod facere debet, recte utique facit: et ideo falsum de eo dicit, qui dicit eum non recte fecisse, quod eum novit facere debuisse. Si autem verum scripsit Paulus, verum est quod Petrus non recte tunc ingrediebatur ad veritatem Evangelii. Id ergo faciebat quod facere non debebat: e si tale aliquid Paulus ipse iam fecerat, correctum potius etiam ipsum credam, coapostoli sui correctionem non potuisse negligere, quam mendaciter aliquid in sua epistola posuisse. Et si hoc non in^a epistola qualibet, quanto magis in illa,

^a si hoc non in] *Migne; Hilberg om.*

¹ Manicheizm to niezależny system religijny (stworzony przez Manesa – po łacinie Manicheusz – w III wieku), który rozwijał się równolegle do powstającej religii chrześcijańskiej. Jego podstawowym elementem jest dualizm światła (dobra) i ciemności (zła). Powstał on na bazie kilku religii: mazdaizmu, który wywarł wpływ na judaizm w okresie niewoli babilońskiej, buddyzmu i chrześcijaństwa. Nie więc dziwnego, że Ojcowie Kościoła w tej popularnej doktrynie widzieli herezję. Manichejczycy całkowicie odrzucali Stary Testament, zaś z Nowego Testamentu przyjmowali tylko to, co zgadzało się z ich doktryną. Odrzucali: Dzieje Apostolskie, Drugi List św. Piotra, Listy Jana oraz Apokalipsę. Wyrażali też wątpliwość odnośnie autentyczności Ewangelii. Manichejczycy byli prześladowani już od czasów panowania cesarza Dioklecjana (Coll. 16,3). Cesarz Konstantyn nie wydawał ustaw odnoszących się wprost do manichejczyków; konstytucje wymieniałe *expressis verbis* wyznawców Manesa pojawiają się ponownie od czasów panowania

6. Manichejczycy¹, których bezbożne odszczepieństwo udowodniono z taką oczywistością w oparciu o Pismo Święte, nie mogąc nagiąć do innego znaczenia bardzo wielu jego miejsc, uznali znaczną część Pisma Świętego za błędną. Błędy te przypisywali nie piszącym apostołom, lecz ludziom, którzy niestaranie przepisując kodeksy psuli je. Ponieważ jednak nie mogli tego udowodnić ani na podstawie wcześniejszych odpisów, ani powołując się na powagę języka, z którego księgi Pisma Świętego przetłumaczono na łacinę, pokonani i zawstydzeni musieli uznać dobrze wszystkim znaną prawdę. Czy więc nie rozumiesz przy twej wielkiej roztropności, jak szerokie otwierają się możliwości dla ich fałszywej interpretacji, jeśli my sami będziemy mówili, że pisma apostołów nie zostały przez nikogo sfalszowane, lecz że sami apostołowie nie pisali zgodnie z prawdą.

7. Mówisz: *Nie do uwierzenia jest, aby Paweł zganił Piotra za to, co sam czynił*². Nie pytam teraz co uczynił; pytam co napisał. W związku z omawianą sprawą ważne jest przede wszystkim to, aby słowa Pisma Świętego, które jako podstawa naszej wiary zostały przekazane potomności nie przez kogokolwiek, lecz przez samych apostołów, a przez to wyniesione na szczyt godności – do Kanonu, pod każdym względem odpowiadały prawdzie i nie budziły żadnych wątpliwości. Jeśli bowiem Piotr uczynił to, co powinien był uczynić, w takim razie Paweł skłamał mówiąc, że Piotr nie postępuje szczerze według prawdy Ewangelii. Ktokolwiek bowiem czyni to, co powinien czynić, postępuje słusznie; więc nieprawdę mówi o nim ten, kto twierdzi, że tamten niesłusznie postąpił, chociaż wie, że tak właśnie powinien był postąpić. Jeśli zaś Paweł napisał prawdę, to prawdą jest, że Piotr nie postępował wtedy szczerze według prawdy Ewangelii. Czynił więc to, czego nie powinien był czynić. A jeśli Paweł sam już w ten sposób postępował, to będę raczej wierzył, że poprawiwszy się sam nie chciał również zaniedbać poprawy współapostoła. Nie mógł więc dopuścić się kłamstwa w żadnym ze

Walentyniana I. W niektórych ustawach Kodeksu Teodozjusza (np. CTh. 16, 5, 62) manichejczycy wymienieni zostali obok heretyków i schizmatyków, co mogłoby sugerować traktowanie ich za grupę odrębną (np. E. H. KADEN, *Die Edikte gegen die manichäer von Diokletian bis Iustinian*, [w:] *Festschrift H. Levald*, Basel 1953, 64). Przyjąć jednak należy, że manichejczycy traktowani byli przez ustawodawcę jako grupa heretycka (A. DĘBIŃSKI, *Ustawodawstwo*, 66-69). Byli wypędzani wielokrotnie z Cesarstwa Rzymskiego między rokiem 285 a 499. Zob. W. MYŚZOR, *Gnostycyzm, manicheizm i mandaizm*, [w:] *Religie starożytnego Bliskiego Wschodu*, WAM Kraków 2008, 549-555; M. STACHURA, *Heretycy, schizmatycy i manichejczycy wobec Cesarstwa Rzymskiego (lata 324-428, wschodnia część Imperium*, Historia Jagellonica Kraków 2000.

² Cf. List 112, 4; *Comm. in Gal.*

in qua praelocutus ait: *Quae autem scribo vobis, ecce coram Deo quia non mentior?*¹

8. Ego quidem illud Petrum sic egisse credo, ut gentes cogeret iudaizare. Hoc enim lego scripsisse Paulum, quem mentitum esse non credo: et ideo non recte agebat hoc Petrus. Erat enim contra Evangelii veritatem, ut putarent qui credebant in Christum, sine illis veteribus sacramentis salvos se esse non posse. Hoc enim contendebant Antiochiae, qui ex Circumcisione crediderant. Contra quos Paulus perseveranter acriterque confligit. Ipsum vero Paulum non ad hoc id egisse, quod vel Timotheum circumcidit², vel Cenchreis³ votum persolvit, vel Ierosolymis a Iacobo admonitus, cum eis qui voverant, legitima illa celebranda suscepit⁴; ut putari videretur per ea sacramenta etiam Christianam salutem dari: sed ne illa quae prioribus ut congruebat temporibus, in *umbris rerum futurarum* Deus fieri iusserat, tanquam idololatriam gentilium damnare crederetur⁵. Hoc est enim quod illi Iacobus ait: auditum de illo esse, quod discissionem doceat a Moyse⁶. Quod utique nefas est, ut credentes in Christum discindantur a propheta Christi, tanquam eius doctrinam detestantes atque damnantes; de quo ipse Christus dicit: *Si crederetis Moysi, crederetis et mihi: de me enim ille scripsit*⁷.

9. Attende obsecro ipsa verba Iacobi: *Vides, inquit, frater quot millia sunt in Iudaea, qui crediderunt in Christum: et hi omnes aemulatores sunt Legis. Audierunt autem de te, quia discissionem doces a Moyse, eorum qui per gentes sunt Iudaeorum, dicens non debere circumcidere eos filios suos, neque secundum consuetudinem ingredi. Quid ergo est? Utique oportet convenire multitudinem; audierunt enim te supervenisse: hoc ergo fac quod tibi dicimus. Sunt nobis viri quatuor votum habentes super se: his assumptis sanctifica te cum ipsis, et impende in eos ut radant capita: et scient omnes quia quae de te audierunt falsa sunt; sed sequeris et ipse custodiens Legem, de gentibus autem qui crediderunt, nos mandavimus, iudicantes nihil eiusmodi servare illos, nisi ut se observent ab idolis immolato, et a sanguine, et a fornicatione*⁸.

Non, ut opinor, obscurum est, et Iacobum hoc ideo monuisse, ut scient falsa esse quae de illo audierant, hi qui cum in Christum ex Iudaeis credidissent, tamen aemulatores erant Legis, ne per doctrinam Christi, velut sacrilega, nec Deo mandante conscripta damnari putarentur, quae per

¹ Gal 1, 20.

² Cf. Act 16, 3.

³ Cf. Act 18, 18.

⁴ Cf. Act 21, 18-26.

⁵ Cf. Col 2, 17.

swoich listów, a tym bardziej w tym, w którym zastrzegał się: *A to, co wam piszę, Bóg świadkiem, że nie kłamię*¹.

8. Co do mnie, wierzę, że Piotr zmuszał pogan do przyjmowania zwyczajów żydowskich. Czytam bowiem, co na ten temat napisał Paweł, a nie wierzę, żeby kłamał. Istotnie więc Piotr postępował niesłusznie. Było bowiem wbrew prawdzie Ewangelii, aby wyznawcy Chrystusa sądzili, że bez owych dawnych obrzędów nie mogą być zbawieni. O to właśnie sprzecza-li się w Antiochii Żydzi, którzy uwierzyli w Chrystusa. Przeciw nim ostro i nieustannie występował Paweł. Wprawdzie sam obrzezał Tymoteusza², dopełnił ślubowania w Kenchrach³, w Jerozolimie napomniany przez Jakuba poddał się zakonnym obrzędom wraz z tymi, którzy ślubowali⁴. Czynił to jednak nie po to, aby można było sądzić, że chrześcijanie otrzymują zbawienie także przez te obrzędy, lecz aby nie uważano, że należy potępić tak, jak pogańskie bałwochwalstwo, zwyczaje, które Bóg kazał zachowywać jak należało w dawnych czasach jako *cienie rzeczy przyszłych*⁵. Jakub bowiem mówi do Pawła, że opowiadano o nim, jakby uczył odstępstwa od Mojżesza⁶. A jest oczywiście niegodziwością odrywanie od proroka Chrystusowego wyznawców Chrystusa, tak jakby odrzucali oni i potępiali naukę tego, o którym sam Chrystus mówi: *Gdybyście wierzyli Mojżeszowi, wierzylibyście i mnie, bo on o mnie pisał*⁷.

9. Posłuchaj, proszę cię, samych słów Jakuba: *Widzisz, bracie, ile to jest tysięcy ludzi w Judei, którzy uwierzyli w Chrystusa, a wszyscy gorliwie trzymają się Prawa. O tobie jednak słyszeli, że nauczasz odstępstwa od Mojżesza tych Żydów, którzy żyją między poganami, mówiąc, że nie należy synów poddawać obrzezaniu ani też zachowywać zwyczajów. Cóż więc zrobić? Lud zejdzie się z pewnością, usłyszawszy, że przybyłeś. Uczyń więc, co ci powiemy. Jest między nami czterech mężów, którzy uczynili ślub. Weź ich, poddaj się wraz z nimi oczyszczeniu i zapłać za ich ofiarę, aby ostrzygli głowy. A przekonają się wszyscy, że to, co o tobie słyszeli jest fałszem i że sam przestrzegasz Prawa. A co się dotyczy nawróconych pogan, to już w piśmie rozstrzygnęliśmy, aby się powstrzymywali od rzeczy ofiarowanych bałwanom, krwi, zwierząt uduszonych i nierządu*⁸.

Sądzę, że to jest jasne, i Jakub dlatego zwrócił na to uwagę, aby Żydzi, którzy nawet po nawróceniu twardo stali przy Prawie, wiedzieli, że fałszem jest to, co słyszeli o Pawle; aby nie sądzono, że przez przyjęcie nauki Chrystusa należy potępić prawo, które Mojżesz przekazał ojcom, jako

⁶ Cf. Act 21, 21.

⁷ Io 5, 46.

⁸ Act 21, 20-25; Cf. List 112, 10.

Moysen patribus fuerant ministrata: hoc enim de Paulo iactaverant non illi qui intelligebant quo animo a Iudaeis fidelibus observari tunc ista deberent, propter commendandam scilicet auctoritatem divinam, et sacramentorum illorum prophetica sanctitatem, non propter adipiscendam salutem, quae iam in Christo revelabatur, et per baptismi sacramentum ministrabatur; sed illi hoc de Paulo sparserant, qui sic ea volebant observari, tanquam sine his in Evangelio salus credentibus esse non posset. Ipsum enim senserant vehementissimum gratiae praedicatorem, et intentioni eorum maxime adversum, docentem, non per illa hominem iustificari, sed per gratiam Iesu Christi, cuius praenuntiandae causa, illae *umbrae*¹ in Lege mandatae sunt. Et ideo ille invidiam et persecutionem molientes concitare, tanquam inimicum legis mandatorumque divinorum criminabantur: cuius falsae criminationis invidiam congruentius: devitare non posset, quam ut ea ipsa celebraret, quae damnare tanquam sacrilega putabatur; atque ita ostenderet, nec Iudaeos tunc ab eis tanquam a nefariis prohibendos, nec gentiles ad ea tanquam ad necessaria compellendos.

10. Nam si revera sic ea reprobareret, quemadmodum de illo auditum erat, et ideo celebranda susciperet, ut actione simulata suam posset occultare sententiam, non ei diceret, Iacobus, *et scient omnes*: sed diceret, et putabant omnes, *quoniam quae de te audierunt, falsa sunt*², praesertim quia in ipsis Ierosolymis apostoli iam decreverant, ne quisquam gentes cogeret iudaizare³: non autem decreverant ne quisquam tunc Iudaeos iudaizare prohiberet: quamvis etiam ipsos iam doctrina Christiana non cogeret. Proinde si post hoc apostolorum decretum, Petrus habuit illam in Antiochia simulationem, qua gentes cogeret iudaizare, quod iam nec ipse cogeatur, quamvis propter commendanda eloquia Dei, quae Iudaeis sunt credita⁴, non prohibebatur; quid mirum si constringebat eum Paulus libere asserere, quod cum caeteris apostolis se Ierosolymis decrevisse meminerat.

11. Si autem hoc, quod magis arbitror, ante illud Ierosolymitanum concilium Petrus fecit: nec sic mirum est, quod eum volebat Paulus non timide obtegere, sed fidenter asserere, quod eum pariter sentire iam noverat, sive quod cum eo contulerat Evangelium⁵, sive quod in Cornелии Centurionis vocatione, etiam divinitus eum de hac re admonitum acceperat⁶, sive quod antequam illi quos timuerat, venissent Antiochiam, cum gentibus eum con-

¹ Cf. Col 2, 17.

² Cf. Act 21, 24.

³ Cf. Act 15, 28.

⁴ Cf. Rom 3, 2.

⁵ Cf. Gal 2, 2.

⁶ Cf. Act 10, 9.

świętokradzkie i spisane nie z polecenia Bożego. Zarzutu tego nie stawiali Pawłowi ci, którzy rozumieli, w jakim przekonaniu wierni Żydzi powinni byli przestrzegać Prawa, mianowicie dla podkreślenia Bożej powagi i proroczej świętości tych obrzędów, a nie dla osiągnięcia zbawienia, które się już w Chrystusie objawiło i było udzielane przez sakrament chrztu. Rozsiewali te wieści o Pawle ci, którzy żądali takiego przestrzegania owych zwyczajów, jakby bez nich wyznawcy Ewangelii nie mogli dostąpić zbawienia. Wyczuwali bowiem, że jest on bardzo gwałtownym głosicielem łaski i wręcz przeciwnie niż oni uczy, że nie zwyczaje starotestamentalne uświęcają człowieka, lecz łaska Chrystusa, której zapowiedź była podana w Prawie w postaci jej *cieni*¹. Dlatego też usiłując wywołać przeciw niemu nienawiść i prześladowanie oskarżali go, że jest nieprzyjacielem Prawa i przykazań Bożych. A on nie mógł tego fałszywego i zawistnego oskarżenia uniknąć we właściwszy sposób, jak tylko przez praktykowanie tego, co rzekomo potępiał jako świętokradztwo. W ten sposób bowiem pokazywał, że ani Żydów nie należy powstrzymywać od zachowywania tych zwyczajów religijnych jako od czegoś złego, ani zmuszać pogan do praktykowania ich, tak jakby były konieczne.

10. Bo gdyby w istocie owe praktyki potępiał, jak to o nim mówiono, i gdyby je podejmował tylko w tym celu, aby udaną czynnością ukryć właściwe swoje przekonanie, to Jakub nie powiedziałby do niego: *przekonają się wszyscy, ale raczej: będą wszyscy sądzić, że to, co o tobie słyszeli jest fałszem*²; zwłaszcza że już w samej Jerozolimie apostołowie postanowili, żeby nikt nie zmuszał pogan do zachowywania się jak Żydzi³. Nie postanawiali zaś wtedy, aby ktoś zabraniał Żydom żyć według ich własnych zwyczajów, chociaż przyjęcie nauki chrześcijańskiej do tego ich właściwie zobowiązywało. Bardzo możliwe, że po wzięciu przez apostołów tego postanowienia Piotr przejawiał w Antiochii ową obłudę, że zmuszał pogan do przestrzegania zwyczajów żydowskich. Wprawdzie nie był sam do tego zmuszony, było to jednak dozwolone ze względu na konieczność przekazywania obietnic bożych powierzonych Żydom⁴. Cóż jednak dziwnego, że Paweł nalegał na niego, aby wyraźnie stwierdził to, co – jak pamiętał – postanowił wraz z innymi apostołami w Jerozolimie.

11. Jeżeli zaś Piotr uczynił to przed owym synodem w Jerozolimie – co mi się wydaje bardziej prawdopodobne – to także nie ma w tym nic dziwnego, że Paweł nie chciał go bojaźliwie osłaniać, lecz pragnął wyraźnie stwierdzić jego przekonania. Znał je zresztą stąd, że przedstawiał mu Ewangelię, którą głosił⁵ że dowiedział się, że przy wezwaniu setnika Korneliusza został on z woli Bożej o tym pouczony⁶, że zanim przybyli do Antiochii ci, których się obawiał, widział, że Piotr jadał wspólnie z poganami. Nie przeczą,

vesci viderat. Neque enim negamus in hac sententia fuisse iam Petrum, in qua et Paulus fuit. Non itaque tunc eum quid in ea re verum esset docebat, sed eius simulationem, qua gentes iudaizare cogeantur, arguebat, non ob aliud, nisi quia sic illa omnia simulatoria gerebantur, tanquam verum esset quod illi dicebant, qui sine circumcisione praeputii atque aliis observationibus, quae *umbrae erant futurorum*^{a1}, putabant credentes salvos esse non posse.

12. Ergo et Timotheum circumcidit propterea, ne Iudaeis, et maxime cognationi eius maternae sic viderentur, qui ex gentibus in Christum crediderant, detestari circumcisionem: sicut idololatria detestanda est, cum illam Deus fieri praeceperit, hanc Satan asperserit: Et Titum propterea non circumcidit, ne occasionem daret eis qui sine ulla circumcisione dicebant credentes salvos esse non posse, et ad deceptionem gentium hoc etiam Paulum sentire iactarent. Quod ipse satis significat, ubi ait. *Sed neque Titus qui mecum erat cum esset Graecus compulsus est circumcidi: propter subintroductos autem falsos fratres, qui subintroierant perscrutari libertatem nostram, ut nos in servitutem redigerent, quibus nec ad horam cessimus subiectione, ut veritas Evangelii permaneat apud vos*². Hic apparet quid eos captare intellexerit, ut non faceret quod in Timotheo fecerat, et quod ea libertate facere poterat, qua ostenderat illa sacramenta, nec tanquam necessaria debere appeti, nec tanquam sacrilega debere damnari.

13. Sed cavendum est videlicet in hac disputatione, ne sicut Philosophi, quaedam facta hominum media dicamus, inter recte factum et peccatum: quae neque in recte factis, neque in peccatis numerentur; et urgeamur eo, quod observare Legis caeremonias non potest esse indifferens, sed aut bonum, aut malum³. Ut si bonum dixerimus, eas nos quoque observare cogamus; si autem malum, non vere, sed simulate ab apostolis observatas esse credamus. Ego vero apostolis, non tam exemplum Philosophorum timeo, quando et illi in sua disputatione veri aliquid dicunt, quam forensium advocatorum, quando in alienarum causarum actione mentiuntur. Quorum similitudo, si in ipsa expositione epistolae ad Galatas⁴ ad confirmandam simulationem Petri et Pauli putata est decenter induci; quid ego apud te timeam nomen Philosophorum, qui non propterea vani sunt, quia omnia falsa dicunt, sed quia et falsis plerisque confidunt, et ubi vera inveniuntur dicere, a Christi gratia, qui est ipsa veritas, alieni sunt.

^a quae umbrae erant futurorum] Migne, Hilberg umbrae futurorum.

¹ Cf. Col 2, 17.

² Cf. Gal 2, 3-5.

³ Cf. List 112, 16.

że Piotr był już tego samego zdania, co i Paweł. Paweł więc nie pouczał go wtedy o tym, co w tym względzie było prawdą, lecz ganił jego obłudę, przez którą Piotr zmuszał pogan do przyjmowania zwyczajów żydowskich. Czynił to dlatego, że postępowano obłudnie w ten sposób, jak gdyby słuszne było twierdzenie, że bez obrzezania i przestrzegania innych jeszcze *cieni rzeczy przyszłych*¹ wierni nie mogą być zbawieni.

12. Tymoteusza więc obrzezał dlatego, aby się nie wydawało Żydom, przede wszystkim zaś krewnym ze strony matki, że poganie, którzy uwierzyli w Chrystusa, gardzą obrzezaniem na równi z bałwochwalstwem, bowiem obrzezanie nakazał Bóg, a do bałwochwalstwa szatan namówił. Tytusa zaś nie obrzezał dlatego, żeby nie dawać powodu do twierdzenia, że bez obrzezania chrześcijanie nie mogą być zbawieni, i żeby dla oszukania pogan nie rozgłaszano, że Paweł jest tego samego zdania. Wyraźnie to sam stwierdza w słowach: *Ale nawet Tytusa, który był ze mną, chociaż był Grekiem, nie zmuszano do obrzezania, a to z powodu przyjętych nieostrożnie fałszywych braci, którzy wkradli się, aby wyszpiegować naszą wolność i podbić nas w niewolę. Toteż ani na chwilę nie ustąpiliśmy im i nie ulegliśmy, aby prawda Ewangelii przetrwała wśród was*². Tu się okazuje, że zrozumiawszy ich podstęp nie postąpił z Tytusem tak, jak z Tymoteuszem, chociaż mógł to uczynić z tą samą swobodą, z jaką wykazał, że ani nie należy usilnie starać się zachowywać te zwyczaje jako niezbędne, ani ich potępiać jako świętokradzkie.

13. Ale oczywiście trzeba się wystrzegać w tej dyspucie, aby za przykładem niektórych filozofów nie uważać za pośrednie między dobrem a grzechem pewnych czynów ludzkich, których nie można zaliczyć ani do czynów dobrych, ani do złych³. Bądźmy przekonani, że zachowywanie zwyczajów Prawa nie może być czymś obojętnym, lecz albo dobrym, albo złym. Jeżeli uznamy je za dobre, to musimy je także zachowywać; jeżeli za złe, to wierzymy, że apostołowie zachowują je dla pozorów, a nie zgodnie ze swymi przekonaniem. Obawiam się dla apostołów nie tyle przykładu filozofów, bo i oni w swych rozprawach mówią czasem coś prawdziwego, ile wpływu adwokatów, którzy w obronie cudzych spraw sądowych nie wahają się kłamać. Jeśli się uzna, że to podobieństwo słusznie zostało wprowadzone do samego wyjaśnienia listu do Galatów⁴ w celu wykazania obłudy Piotra i Pawła, to czy miałbym się obawiać według ciebie określenia filozofa? Przecież oni nie dlatego są kłamliwi, że wszystko nazywają fałszem, lecz że fałszem bardzo często wierzą, a nawet jeśli się zdarza, że mówią prawdę, dalecy są od łaski Chrystusa, który jest samą Prawdą.

⁴ Cf. HIERONIM, *In Pauli Epistulas ad Galatas* 2, 11 (PL 26, 340, 11).

14. Cur autem non dicam praecepta illa veterum sacramentorum nec bona esse, quia non eis homines iustificantur; *umbrae*¹ enim sunt praenuntiantes gratiam, qua iustificamur: nec tamen mala, quia divinitus praecepta sunt, temporibus personisque congruentia: cumque me adiuvet etiam prophetica sententia, qua dicit Deus se illi populo dedisse *praecepta non bona*²? Forte enim propterea non dixit *mala*; sed tantum *non bona*, id est, non talia, ut illis homines boni fiant, aut sine illis boni non fiant. Vellem me doceret benigna sinceritas tua, utrum simulate quisquam sanctus orientalis cum Romanam venerit, ieiunet sabbato, excepto illo die Paschalis vigiliae. Quod si malum esse dixerimus, non solum Romanam Ecclesiam, sed etiam multa ei vicina, et aliquanto remotiora damnabimus, ubi mos idem tenetur et manet. Si autem non ieiunare sabbato malum putaverimus, tot Ecclesias Orientis, et multo maiorem orbis Christiani partem, qua temeritate criminabimur? Placetne tibi, ut medium quiddam esse dicamus, quod tamen acceptabile sit ei, qui hoc non simulate, sed congruenti societate atque observantia fecerit? Et tamen nihil inde legimus in Canonicis libris praeceptum esse Christianis: quanto magis illud malum dicere non audeo, quod Deum praecepisse ipsa Christiana fide negare non possum: qua didici non eo me iustificari, sed gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum³.

15. Dico ergo circumcisionem praeputii, et caetera huiusmodi, priori populo per Testamentum, quod vetus dicitur, divinitus data ad significationem futurorum, quae per Christum oportebat impleri: quibus advenientibus remansisse illa Christianis legenda tantum ad intelligentiam praemissae prophetiae, non autem necessaria facienda: quasi adhuc expectandum esset, ut veniret fidei revelatio, quae his significabatur esse ventura. Sed quamvis gentibus imponenda non essent, non tamen sic debuissent auferri a consuetudine Iudaeorum, tanquam detestanda atque damnanda. Sensim proinde atque paulatim fervente sana praedicatione gratiae Christi, qua sola nossent credentes se iustificari, salvosque fieri non illis *umbris rerum* antea *futurarum*⁴, tunc iam venientium atque praesentium, ut in illorum Iudaeorum vocatione, quos praesentia carnis Domini et apostolica tempora sic invenerant, omnis illa actio consumeretur umbrarum, hoc eis suffecisse ad commendationem, ut non tanquam detestanda et similis idololatriae vitaretur, ultra vero non haberet progressum; ne putaretur necessaria, tanquam vel ab illa salus esset, vel sine illa esse non posset.

¹ Cf. Col 2, 17.

² Ez 20, 25.

³ Cf. Rom 3, 24.

⁴ Cf. Col 2, 17.

14. Dlaczego więc nie mógłbym powiedzieć, że te zwyczaje nakazane w Starym Testamencie nie są ani dobre – są bowiem *cieniami*¹ zapowiadającymi łaskę, która nas uświęca – ani też złe – bo były nakazane przez Boga i odpowiadały ówczesnym ludziom oraz czasom. Świadczy o tym również zdanie proroka, w którym Bóg mówi, że dał owemu narodowi *przykazania niedobre*². Może dlatego właśnie Bóg nie powiedział *złe*, lecz tylko *niedobre*, to jest nie takie, żeby przez nie ludzie mogli stawać się dobrymi, a bez nich nie mogli. Chciałbym, abys mnie łaskawie pouczył, czy jakiś święty wschodni przybywszy do Rzymu pości w sobotę w sposób udany, z wyjątkiem dnia wigilii wielkanocnej. Jeśli to uważamy za złe, to potępiamy nie tylko Kościół rzymski, lecz także bliższe i dalsze jego sąsiedztwo, gdzie się utrzymuje i zachowuje ten sam zwyczaj. A jeżeli łamanie postu w sobotę uznamy za rzecz złą, to musielibyśmy lekkomyślnie potępić tyle kościołów wschodnich i o wiele większą część chrześcijańskiego świata. A może wolisz, żebyśmy mówili, że istnieje coś pośredniego, ku czemu jednak skłania się ten, kto to czyni nie w sposób udany, lecz w odpowiednich okolicznościach i z należyтым szacunkiem. Nie czytamy jednak w księgach kanonicznych, aby coś takiego nakazywano chrześcijanom. O ile bardziej nie ośmielałem się nazwać złem tego, co Bóg nakazał – a zaprzeczyć temu nie mogę – przez wiarę chrześcijańską. Nauczyłem się z niej, że nie przez owe dawne zwyczaje religijne, lecz przez łaskę Pana naszego Jezusa Chrystusa dostępuje się usprawiedliwienia³.

15. Twierdzę więc, że obrzezanie i inne temu podobne zwyczaje religijne dane były przez Boga poprzedniemu narodowi w Przymierzu, które się nazywa Starym, jako zapowiedź rzeczy przyszłych mających się wypełnić przez Chrystusa. A gdy one przysły, obrzędy religii żydowskiej pozostały tylko po to, aby w nich chrześcijanie uczyli się rozumieć dane przedtem przepowiednie, nie po to zaś, aby je musieli zachowywać, jakby w dalszym ciągu trzeba było czekać na objawienie wiary, którą one zapowiadały. Ale chociaż nie należało ich narzucać poganom, nie trzeba jednak ich usuwać ze zwyczajów żydowskich, jakby były godne pogardy i potępienia. Potem zaczęto gorliwie głosić łaskę Chrystusa, o której wierzący wiedzieli, że tylko przez nią dostępuje się usprawiedliwienia i zbawienia, a nie przez te *cienie rzeczy przyszłych*⁴. Przyszłymi można je było zresztą nazywać tylko dawniej, bo teraz już nastąpiły i trwają. W miarę głoszenia tej łaski powoli i stopniowo kończyło się działanie tych cieni powołaniem Żydów, których wcielenie Chrystusa i czasy apostołskie zastały przy życiu. Od tej pory powinno im wystarczyć, że nie byłyby traktowane z pogardą i podobnie do bałwochwalstwa. Nie ma jednak przed nimi dalszego rozwoju, aby nie wydawało się, że są konieczne, jakby od nich zależało zbawienie, a bez nich dostąpić go nie było można.

Quod putaverunt haeretici, qui dum volunt et Iudaei esse et Christiani, nec Iudaei nec Christiani esse potuerunt¹. Quorum sententiam mihi cavendam, quamvis in ea nunquam fuerim, tamen benevolentissime admonere dignatus es: in cuius sententiae non consensionem, sed simulationem Petrus timore inciderat, ut de illo Paulus verissime scriberet: quod cum^a eum vidisset non recte ingredientem ad veritatem Evangelii, eique verissime diceret, quod gentes iudaizare cogebat². Quod Paulus utique non cogebat, ob hoc illa vetera veraciter, ubi opus esset, observans, ut damnanda non esse monstraret: praedicans tamen instanter non eis; sed revelata gratia fidei, fideles salvos fieri, ne ad ea quemquam velut necessaria suscipienda compelleret. Sic autem credo apostolum Paulum veraciter cuncta illa gessisse, nec tamen nunc quemquam factum ex Iudaeo Christianum, vel cogo, vel sino talia veraciter celebrare: sicut nec tu, cui videtur Paulus ea simulasse, cogis istum vel sinis talia simulare.

16. An vis ut etiam ego dicam hanc esse summam quaestionis, imo sententiae tuae, ut post Evangelium Christi, bene faciant credentes Iudaei, si sacrificia offerant, quae obtulit Paulus; si filios circumcidant, si sabbatum observent, ut Paulus in Timotheo³, et omnes observavere Iudaei⁴, dummodo haec simulate ac fallaciter agant? Hoc si ita est, non iam in haeresim Ebionis⁵, vel eorum quos vulgo Nazaraeos⁶ nuncupant, vel quamlibet aliam veterem; sed nescio in quam novam delabimur, quae sit eo perniciosior, quo non errore, sed proposito est ac voluntate fallaci. Quod si respondeas, ut te ab hac purges sententia, tunc apostolos ista laudabiliter simulasse, ne scandalizarentur infirmi, qui ex Iudaeis multi crediderant, et ea respuenda, nondum intelligebant: nunc vero confirmata per tot gentes doctrina gratiae Christianae, confirmata etiam per omnes Christi Ecclesias lectione Legis et prophetarum, quomodo haec intelligenda, non observanda recitentur, quisquis ea simulando agere voluerit, videatur insanire.

^a cum] *Migne; Hilberg om.*

¹ Cf. *List* 112, 13.

² Cf. *Gal* 2, 14.

³ Cf. *Act* 16, 1-3.

⁴ Cf. *List* 112, 13.

⁵ Ebion – w świetle niektórych przekazów źródłowych, był założycielem judeochrześcijańskiej sekty ebionitów. W rzeczywistości określenie grupy *ebionici* pochodzi, jak pisze Orygenes, od hebrajskiego słowa oznaczającego ubogich. Interpretowali oni Pismo Święte bardzo dosłownie oraz negowali prawdziwość bóstwa Chrystusa. Ich poglądy zostały omówione przez Epifaniasza. Cf. EPIFANIUSZ Z SALAMINY, *Panarion* 30; *List* 112, 13.

Tak sądzili heretycy, którzy chcąc być równocześnie Żydami i chrześcijanami nie mogli być ani Żydami ani chrześcijanami¹. Muszę się wystrzegać ich poglądów, chociaż nigdy ich nie podzielałem; jednak zechciałeś bardzo życzliwie zwrócić mi uwagę. Piotr nie podzielał tej opinii, ale przez obawę zaczął je udawać, tak że zgodnie z prawdą pisał Paweł, że widział, że Piotr nie postępuje szczerze według prawdy Ewangelii, i słusznie mu zarzucał, że zmuszał on pogan do zachowywania zwyczajów żydowskich². Nie zmuszał zaś do tego Paweł zachowując słusznie, gdzie zachodziła potrzeba, owe dawne przepisy religijne, aby wykazać, że nie zasługują na potępienie. Głosi jednak stale, że wierni dostępują zbawienia nie przez nie, lecz przez objawioną łaskę wiary, aby nikomu nie narzucać przekonania, że praktykowanie ich jest konieczne. Toteż wierzę, że apostoł Paweł słusznie czynił, jednak żadnego Żyda, który teraz został chrześcijaninem, nie zmuszam do ich przestrzegania ani mu na to słusznie nie pozwalam. Ty także, chociaż wydaje ci się, że Paweł udawał, nie zmuszasz nikogo ani nie pozwalasz na udawanie.

16. Czy chcesz, abym i ja mówił, że w tym leży istota całej kwestii, a właściwie twojego zdania, że po objawieniu Ewangelii Chrystusowej słusznie postępują wierzący Żydzi, jeśli składają ofiary jakie złożył Paweł, poddają obrzezaniu synów, zachowują szabat, jak to Paweł uczynił z Tymoteuszem³ i jak owe zwyczaje zachowują wszyscy Żydzi⁴, byleby tylko czynili to pozornie i w sposób udany. Jeżeli tak, to stoczmy się już nie w herezję Ebiona⁵ lub tych, których pospolicie nazywają nazarejczykami⁶, albo którąś inną dawną, ale w jakąś nową, która byłaby o tyle zgubniejsza, że pochodziłaby nie z błędu, lecz z postanowienia i woli oszukiwania. Zapewne, aby się oczyścić z zarzutu takiego zdania, odpowiesz, że wówczas owo udawanie apostołów zasługiwało na pochwałę, czynili to bowiem w tym celu, aby się nie gorszyło wielu słabych spośród Żydów, którzy uwierzyli, ale jeszcze nie rozumieli, że te rzeczy trzeba odrzucić; teraz zaś, gdy utwierdzona została u tyłu narodów nauka o łasce Chrystusowej, gdy rozpowszechniony jest we wszystkich kościołach Chrystusowych zwyczaj czytania Prawa i proroków, gdy wyjaśnia się, że nie należy tych zwyczajów religijnych zachowywać i jak należy je rozumieć, byłby szalony ten, kto by chciał je w sposób udany praktykować.

⁶ Nazarejczycy – wspólnota, której nazwa wywodzi się od hebrajskiego słowa *neser* oznaczającego odrośl. Od innych chrześcijan odróżniała ich wierność wobec Prawa Mojżesza. Jezusa uznawali jako Syna Bożego zrodzonego z dziewicy, odrzucali to, co dodano do Prawa Mojżeszowego. Nie należy utożsamiać ich z ebionitami.

SPIS TREŚCI

Skróty biblijne	V
LIST 116 Augustyna do Hieronima	1*
LIST 117 Do matki i córki przebywających w Galii	21*
LIST 118 Do Juliana ku pocieszeniu	29*
LIST 119 Do mnichów Minerwiusza i Aleksandra	36*
LIST 120 Do Hedybii. O dwunastu kwestiach	51*
LIST 121 Do Algazji	80*
LIST 122 Do Rustyka o pokucie	115*
LIST 123 Do Geruchii o jednożeństwie	124*
LIST 124 Do Awita [czego należy się strzec w księgach <i>o zasadach</i>]	140*
LIST 125 Do mnicha Rustyka	153*
LIST 126 Do Marcellina i Anapsychii	166*
LIST 127 Do dziewicy Pryncypii, [czyli epitafilem wdowy Marcelli]	169*
LIST 128 Do Gaudencjusza o wychowaniu młodzieńczej Pakatuli	178*
LIST 129 Do Dardana o ziemi obiecanej	183*
LIST 130 Do Demetriady [o zachowaniu dziewictwa]	191*
Cytowania tom IV	420

„Źródła Myśli Teologicznej”

Serię redagują:

Arkadiusz Baron, Henryk Pietras

1. Orygenes, *O zasadach*, 1996
2. Atanazy, *Listy do Serapiona*, 1996
3. Pamfil, *Obrona Orygenesesa*, Rufin, *O sfalszowaniu pism Orygenesesa*, 1996
4. Trójca Święta. Tertulian, *Przeciw Prakseaszowi*, Hipolit, *Przeciw Noetosowi*, 1997
5. Teodeoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła Apostoła do Rzymian*, 1997
6. Orygenes, *Korespondencja*, 1997
7. Ireneusz z Lyonu, *Wykład nauki apostoelskiej*, 1997
8. Hieronim, *Komentarz do Księgi Jonasza*, 1998
9. Teodoret z Cyru, *Komentarz do I i II Listu do Koryntian*, 1998
10. Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według Mateusza*, cz. 1, 1998
11. Grzegorz Cudotwórca, *Mowa na cześć Orygenesesa*, 1998
12. Grzech pierworodny. Augustyn, *Proces Pelagiusza*, 1999
13. Mariusz Wiktoryn, *Dzieła egzegetyczne*, 1999
14. Teodoret z Cyru, *Komentarz do listów do Galatów, Efezjan, Filipian i Kolosan*, 1999
15. Pelagiusz, *Komentarz do Listu św. Pawła do Rzymian*, 1999
16. Orygenes, *Homilie o Księgach Izajasza i Ezechiela*, 2000
17. Demonologia w nauce Ojców Kościoła. Hipolit, *O antychryście*, 2000
18. Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię wg św. Mateusza*, (cz. 1; hom. 1-40), 2000
19. Ambrozjaster, *Komentarz do Listu św. Pawła do Rzymian*, 2000
20. Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listów do Tes., Tym., Tyt., Filem. i Hebr.*, 2001
21. Grzegorz z Nyssy, *Drobne pisma trynitarne*, 2001
22. Klemens Aleksandryjski, *Wypisy z Theodota*, 2001
23. Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię wg św. Mateusza*, (cz. 2; hom. 41-90), 2001
24. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom I, 2001
25. Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według Mateusza* (cz. 2), 2002
26. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom II, 2002
27. Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według św. Jana*, 2003
28. Ambrozjaster, Hieronim, Pelagiusz, *Komentarze do Listu do Tytusa*, 2003
29. Rufin z Akwilei, *Obrona przed zarzutami Hieronima*, 2003
30. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom III, 2003
31. Ambroży, *Wyjaśnienie symbolu. O tajemnicach. O sakramentach*, 2004
32. Orygenes – Hieronim, *Homilie o Księdze Psalmów*, 2004
33. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom IV, 2004
34. Grzegorz z Nyssy, *Homilie do błogosławieństw*, 2005
35. Nowacjan, *O Trójcy Świętej*, 2005
36. *Korespondencja między chrześcijaninem a muzułmaninem*, 2005
37. *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, (Synody i Kolekcje Praw, tom I), 2006
38. Augustyn z Hippony, *O chrzcie*, 2006
39. Grzegorz z Nyssy, *O stworzeniu człowieka*, 2006
40. Aureliusz Prudencjusz Klemens, *Wieniec męczeńskie*, 2006
41. Jan Chryzostom, *Mowy przeciwko judaizantom, Żydom i Hellenom*, 2007
42. *Konstytucje apostoelskie*, (Synody i Kolekcje Praw, tom II), 2007
43. Grzegorz z Nyssy, *Homilie do Pieśni nad Pieśniami*, 2007

44. Euzebiusz z Cezarei, *Życie Konstantyna*, 2007
45. Jan Chryzostom, *Homilie na Księgę Rodzaju (seria pierwsza: Rdz 1-3)*, 2008
46. Hieronim ze Strydonu, *Komentarz do Ewangelii według św. Mateusza*, 2008
47. Jan Chryzostom, *Komentarz do Listu św. Pawła do Galatów*, 2008
48. Juniliusz Afrykańczyk, *Zasady Prawa Bożego*, 2008
49. *Kanony Ojców Greckich (Synody i Kolekcje Praw, tom III)*, 2009
50. Grzegorz z Nyssy, *Życie Mojżesza*, 2009
51. Grzegorz z Nyssy, *Homilie do Eklezjastesy*, 2009
52. *Dokumenty synodów od 381 do 431 roku, (Synody i Kolekcje Praw, tom IV)*, 2010
53. Augustyn, Piotr Chryzolog, Wenancjusz Fortunatus, *Symbol Apostolski w nauczaniu Ojców*, 2010
54. Hieronim ze Strydonu, *Listy I (1-50)*, 2010
55. Hieronim ze Strydonu, *Listy II (51-79)*, 2010
56. Optat z Milewy, *Traktat przeciw donatystom*, 2011
57. Św. Cezary z Arles, *Kazania do ludu (1-80)*, 2011
58. *Księgi pokutne, (Synody i Kolekcje Praw, tom V)*, 2011
59. Jan Damasceński, *Dialektyka albo Rozdziały filozoficzne. O herezjach*, 2011
60. Atanazy Wielki, *O dekretach Soboru Nicejskiego. O wypowiedzi Dionizego. O synodach w Rimini i Seleucji*, 2011
61. Hieronim ze Strydonu, *Listy III (80-115)*, 2011
62. *Dokumenty synodów od 432 do 505 roku, (Synody i Kolekcje Praw, tom VI)*, 2011
63. Hieronim ze Strydonu, *Listy IV (116-130)*, 2011